

Ur *New Left Review*, I/109, maj-juni 1978.

Roy Medvedev

Bucharins sista år

Redaktionell introduktion (NLR)

Trots omfattningen av hans publicerade verk och trots en fullskalig biografi¹ (något som inte finns för de flesta ledande bolsjeviker) förblir Nikolaj Bucharin en märkligt svårfångad och paradoxal figur. Han var en framstående vänsterbolsjevik fram till 1921, men 1923 hade han blivit den främste förespråkaren för en gradualistisk tolkning och utvidgning av den nya ekonomiska politiken, och skulle komma att leda partiets höger under resten av decenniet. Efter att i mitten av 1920-talet ha lagt den ideologiska grunden för Stalins väg till makten, framför allt genom sin idé om att bygga ”socialism i ett land”, har han ändå bland inflytserika strömningar inom eurokommunismen blivit en symbol för en klassisk marxistisk tradition som underförstått ses som antistalinistisk. Efter att 1926-27 ha lett angreppet på Vänsteroppositionen med Zinovjev, Kamenev och Trotskij under, i en kampanj bestående av förvrängningar och förtal utan motstycke, under förhållanden där tidigare organisatoriska åtgärder hade gjort ”diskussioner” till en fars, har Bucharin ändå för många senare kommunister kommit att representera en värdig och lojal opposition ”inifrån”². Trots att han var den mest betydande teoretikern bland bolsjevikerna, vid sidan av Lenin och Trotskij, gick han i bräschen för att tysta ned det teoretiska arbetet inom Kommunistiska Internationalen. Hans uppträdande vid rättegången har både setts som det typiska exemplet för kapitulation och som ett mästerverk av subtilt motstånd mot alla odds. Trots att han stod nära Lenin, som beskrev honom som ”partiets favorit”, avrättades Bucharin på falska beskyllningar, vilka inbegrep att han hade planerat att mörda Lenin – ett absurt och skamligt förtal som miljontals kommunister godtog i decennier efteråt.

Roy Medvedevs nedan återgivna redogörelse för Bucharins sista år, ger den hittills mest utförliga historisk dokumentationen av denna tragiska händelse. Liksom Bucharins änka och son är Medvedev aktiv i kampanjen för hans fullständiga upprättelse, både rättsligt och inom partiet. Kampanjen förtjänar ett helhjärtat stöd från socialister i väst: rehabiliteringen av hela det gamla bolsjevikiska gardet – Trotskij, Zinovjev, Kamenev, Bucharin och de många andra som avrättades eller mördades på Stalins order och som sedan förpassades ut ur historien om den revolution som de bidrog till att utforma – kommer att vara av största vikt i uppgörelsen med det som idag återstår av det stalinistiska arvet.

NLR

¹ Stephen Cohen, [Bucharin och den ryska revolutionen](#), 1974. För kritiska recensioner av Cohens bok, se E.H. Carrs recension i *Times Literary Supplement*, 20 september 1974 ([Legenden om Bucharin](#)), Tamara Deutschers i *Monthly Review*, april 1975 ([Bucharinism mot trotskism](#)), och Marcel Liebmans i *Socialist Register*, 1975 ([Bucharinism, revolution och samhällsutveckling](#)).

² Till och med Stalin var imponerad av Bucharins glöd på femtonde partikonferensen i november 1926: ”Bravo, Bucharin. Bravo, bravo. Han resonerar inte med dem, han slaktar dem!”

I början av 1936 kunde ingen förutse tragedin, vare sig för Nikolaj Ivanovitj Bucharin, eller för vårt land som helhet. Det är sant att mordet på Kirov, och ett antal politiska rättegångar bakom slutna dörrar, där bl a Zinovjev och Kamenev dömdes till långa fängelsestraff, hade skapat ett tillstånd av konstant spänning. Ändå var det fortfarande möjligt för många före detta medlemmar av de zinovjevitiska och trotskistiska oppositionerna att undvika repression genom att än en gång offentligt ångra sina tidigare ”synder”. Och i fallet med före detta ”höger”-oppositionella, däribland Bucharin själv, utkrävdes oftast inte ens sådana uttryck för ånger.

Vid denna tid var Bucharin engagerad i sitt arbete som chefredaktör för *Izvestija*. Självklart kan inte *Izvestijas* betydelse och inflytande, varken då eller nu, jämföras med *Pravdas*, vars redaktör Bucharin hade varit före den så kallade högeroppositionens nederlag. Men samtidigt var det möjligt att i den mindre officiella *Izvestija* publicera sådant som aldrig skulle kunna dyka upp i *Pravda*, vars artiklar var likvärdiga med partidirektiv. Bucharin tog på sig uppgiften att göra *Izvestija* till en intressant tidning, och han lyckades: under 1935-36 var *Izvestija* den mest populära och lästa sovjetiska tidningen. Den andra uppgift som han föresatte sig var att ge sin tidning en tydlig antifascistisk karaktär, och även detta uppnådde han. *Izvestija*-kollektivet blev snabbt förtjust i Bucharin. Han var enkel och tillgänglig, inte formell. Han hade utmärkta kunskaper om tidningsvärlden och tyckte verkligen om den. Han besatt en enorm lärdom och stor arbetskapacitet. Artiklar av Bucharin dök ofta upp i tidningen. Han visade omtanke om sina arbetskamrater, och på deras lediga dagar älskade han att följa med dem på lantliga utflykter, där alla tävlade med varandra i att hitta på nya underhållningsformer.

Bucharin fortsatte att leva i Kreml och satt kvar i SUKP:s centralkommitté, fast inte längre som fullvärdig medlem, utan som kandidatmedlem. Både i sitt redaktionella arbete och i sina relationer med vänner vidhöll han den yttersta lojalitet. Bakom Stalins rygg talade han varken illa om Stalin själv eller hans politik, för att inte tillåta antydningar om något som skulle kunna kallas ”opposition”. Förvisso var det mycket han inte visste något om. För många andra saker blundade han helt enkelt. Ändå kunde han inte ha varit ovetande om de stora svårigheter som landet genomlevde, i synnerhet bönderna. Trots allt flödade en stor mängd läsarbrev in till *Izvestijas* redaktioner från alla delar av landet, och Bucharin måste läsa många av dem – men inte ens detta ändrade hans hållning. Under dessa månader träffade han inte ens de som till helt nyligen varit hans medarbetare i oppositionen, Tomskij och Rykov.

Bucharins resa till Paris

Våren 1936 uppstod frågan om att köpa upp delar av Marx-Engels-arkivet, främst från de tyska socialdemokraterna. Vid den tiden var Tyskland under fascistiskt styre, och det socialdemokratiska partiet, liksom kommunistpartiet, hade förbjudits. Dess lokala organisationer hade upplösts, och många aktivister hade arresterats och försmäktade i koncentrationsläger. Större delen av ledarskapet hade dock gått i exil, och huvuddelen av det arkiv som tillhörde detta parti, vilket Marx och Engels hade varit så nära knutna till under 1800-talets andra hälft, flyttades till andra västländer – särskilt till de länder där socialister hade makten. De tyska socialdemokraterna hade väldigt knappa resurser, och var beredda att sälja delar av sitt arkiv till Sovjetunionen (under förutsättning att de fick behålla kopior). Centralkommitténs politbyrå utsåg Bucharin till att leda den grupp som skickades för att förhandla om köpet av arkivet. Det är tveksamt om det fanns någon bättre lämpad i centralkommittén för dessa förhandlingar. I gruppen ingick också Adoratskij, en framstående anställd vid Marx-Engels-Lenin-institutet, och Arosev, partimedlem sedan 1907 och på den tiden en välkänd författare och politiker. Det fanns andra i gruppen som var mindre kända, men kanske inte mindre inflytelserika.

Politbyråns beslut specificerade också de människor som Bucharin skulle träffa och förhandla med. Dessa innefattade i synnerhet Otto Bauer, den österrikiska socialdemokraten, som både var en ledande figur i Andra internationalen och en av de mest framstående företrädarna för austromarxismen. Ett antal ryska mensjeviker skulle också kontaktas, eftersom de skulle kunna spela en medlande roll under de kommande förhandlingarna. De mest framstående av dessa var Boris Nikolajevskij, en femtioårig journalist, författare och historiker, som utomlands hade samlat ihop ett stort arkiv om den socialdemokratiska rörelsens och bolsjevismens historia, samt mensjevikernas ledare Dan, som 1917 hade lett sovjeternas centrala exekutivkommitté. Nikolajevskij hade emigrerat till Västreuropa strax efter oktoberrevolutionen. Dan hade bott i Ryssland fram till 1922, då han deporterades ”som fiende till sovjetstaten”. Bucharin kände personligen de flesta av de socialdemokrater som åsyftades i politbyråns beslut, men han hade inte träffat dem sedan 1917.

Bucharin accepterade villigt politbyråns förslag om resan. Han förberedde sig för den noggrant och med begeistring. Naturligtvis hade kontakter etablerats tidigare mellan bolsjeviker och socialdemokrater, antingen för att köpa eller samla in exemplar av sådana skrifter av Marx och Engels som socialdemokrater i väst hänvisade till och använde sig av, men som ännu inte hade publicerats. I synnerhet gjordes en hel del arbete i detta avseende av grundaren av Marx-Engels-institutet (senare Marx-Engels-Lenin-institutet), David Rjazanov. Men atmosfären hade förändrats avsevärt mellan mitten av 1920-talet och mitten av 1930-talet. Så vitt jag vet skrevs ingenting i den sovjetiska pressen om bildandet av denna grupp kring Bucharin, om dess uppgifter eller kontakter, medan det i den västerländska pressen fanns många artiklar om det.

Bucharins grupp reste till Norge, Danmark och andra länder, och slog sig sedan ner en längre tid i Paris, där Bucharin, Arosev och Adoratskij bodde i angränsande rum på det välkända Hotel Lucrétia. Tydligt kom Bucharins fru, Anna Michailovna Larina, för att besöka honom i Paris under april månad. Hon var bara tjugo år gammal. Bucharin hade redan varit gift två gånger tidigare. Men på den tiden var giftermål, liksom skilsmässa, en jämförelsevis lätt sak. Med sin andra hustru hade Bucharin en dotter, Svetlana, som vid tiden för hans nya äktenskap var tio eller elva år gammal. Anna Michailovna Larina kom från en sedan länge välkänd revolutionär familj. Sedan barndomen hade hon varit bekant med de flesta ledande bolsjeviker och kände Bucharin väl, eftersom han ofta brukade besöka kollegor och kamrater, både i Kreml och i det statliga ”strandhuset”, och han tyckte om att leka med barnen. Vid nitton års ålder var Anna Michailovna påfallande vacker. 1935 gifte hon sig med Bucharin, som då var fyrtioåttå, och flyttade till hans lägenhet i Kreml. Denna lägenhet hade Stalin bott i fram till 1932, men efter Nadezjda Allilujevas självmord* hade Stalin frågat Bucharin om de kunde byta lägenheter, eftersom han hade svårt att bo kvar där. Stalin kände också Anna Larina, och när han fick höra om hennes äktenskap ringde han och gratulerade henne. Efter att ha träffat Bucharin med fru i Kreml, sade Stalin senare: ”Du har bräckt mig den här gången också.”

När Bucharins hustru anlände till Paris var förhandlingarna om arkivköpet mycket intensiva. Efteråt skulle ett antal memoarer komma att dyka upp i väst, där folk skrev om sina möten med Bucharin, om sina kvällspromenader och sina diskussioner med honom, och även om Bucharins oväntade besök i människors hem (till exempel hos Dan). Dessa memoarer innehöll en hel del fiktion. Bucharin var i själva verket ytterst försiktig under sina möten med mensjeviker och socialdemokrater. Närhelst någon av dem kom för att besöka honom på hotellet ursäktade sig Bucharin som regel för en minut och kontaktade de angränsande rummen för att begära att Adoratskij och Arosev skulle delta i diskussionerna. Dessutom bevakade den franska polisen i hemlighet Bucharins aktivitet och rörelser, eftersom den

* Stalins hustru – Red

fruktade mordförsök från de många representanter för den ryska vita emigrantgruppen som bodde i Paris. En dag fick polisen uppgifter om förberedelser för ett sådant attentat, och under de kommande två dagarna var Bucharins hotell omringat av poliser. Strax efter den händelsen flyttade Bucharin till den sovjetiska ambassaden och bodde där fram till uppdraget var slutfört. Slutligen råder det inget tvivel om att Bucharins rörelser också i hemlighet följdes av NKVD-agenter som hade skickats till Paris – för att inte tala om Arosev och Adoratskij som han hade tilldelats. Med tanke på alla dessa omständigheter är det knappast möjligt att tala om fri rörlighet eller fria promenader för Bucharin i Paris. Nya memoarer har också hävdat att Bucharin inte bara kritiserade Stalins skadliga verksamhet och sade att ”den mannen kommer snart att förgöra oss allihop”, utan också att han med dem diskuterade möjligheten att stanna kvar utomlands. Detta ska ha föreslagits av Bucharins följeslagare, men förkastades av honom själv. Allt detta är ytterst tveksamt. Under våren 1936 förelåg ännu inte, inte ens i den övre partiledningen, någon stämning av hopplöshet; detta började framträda först i slutet av 1936, och växte sig allt starkare under 1937. Under den perioden förändrades situationen och stämningen nästan varje månad.

Återkomst till Moskva

Larina stannade inte länge i Paris, eftersom hon var inne gravid i sista månaden. Hon flög till Moskva dit hon anlände första maj 1936. Åtta dagar senare födde hon Bucharins son, som de kallade Jurij. Bucharin återvände till Moskva en månad senare. Hans uppdrag hade nått ett dödläge. Transaktionen hade misslyckats därför att Stalin ansåg att socialdemokraterna begärde ett alltför högt pris för Marx-Engels-arkiven. Var hela Bucharins resa egentligen uttänkt av Stalin som grund för senare kunna beskyllat honom för att ha haft kontakt med mensjvikerna, för landsförräderi? Detta är fullt rimligt. I alla fall var Bucharin, vid domstolsrättegången mot ”högerens och trotskisternas block”, tvungen att vittna om att han under sin ”sista utlandsresa 1936” tog kontakt med ”Nikolajevskij, som stod de ledande kretsarna i mensjvikpartiet mycket nära”. Som Bucharin konstaterade vid rättegången: ”Genom mitt samtal med Nikolajevskij fick jag veta, att han var informerad om överenskommelsen mellan högern, Zinovjovs och Kamenevs folk och trotskisterna och överhuvud taget om alla möjliga angelägenheter, däribland också om den rjutinska plattformen. Det konkret nya, som vi talade om, var, att i händelse högerens centrum eller kontaktcentrum eller överhuvud taget ledningen för hela sammansvärjningens organisation led nederlag skulle genom Nikolajevskij överenskommelser träffas med Andra internationalens ledare om att genomföra en lämplig kampanj i pressen.”³ Vidare vittnade Bucharin om att han utomlands kontaktade den välkända socialrevolutionären Mark Visjnjak, före detta sekreterare i den konstituerande församlingen. Enligt Bucharins vittnesmål var i själva verket både Nikolajevskij och Visjnjak redan bekanta med högerens och vänsterns alla huvud-”centra”. Genom vem? Det visade sig vara Rykov.

I vilket fall som helst hade förhandlingarna för inköp av arkivmaterialet inte varit framgångsrika. Efter att ha återvänt till Moskva bodde Bucharin en tid i sin lägenhet i Kreml. Sedan bestämde han sig för att ta en semester i Pamir. Han tyckte om att dra sig tillbaka och koppla av uppe i bergen. Den här gången valde han Kirgizistan. Han åkte dit med sin sekreterare, vars hälsa tydligen inte bra. Denna sekreterare var inte en personlig vän, och det är möjligt att han var utsedd av NKVD för att hålla ett öga på Bucharin. Bucharin anlände till Kirgizistan i slutet av juli eller början av augusti. Strax därefter gav han sig iväg med sin följeslagare till bergen. Troligen åtföljdes de av lokala guider. Transistorradion fanns ännu inte, så Bucharin blev avskuren från alla nyheter.

³ Rättegången mot ”högerens och trotskisternas block”, Arbetarkultur, 1938

Samtidigt, den 15 augusti*, påbörjades den förnyade rättegången i fallet Zinovjev och Kamenev och deras anhängare i Fackföreningshuset i Moskva. De var inte längre anklagade enbart för ”moraliskt ansvar” för mordet på Kirov, utan för att direkt ha organiserat detta terrordåd och många andra brott, och även för att ha förberett mordet på samtliga av politbyråns medlemmar. Några av de åtalade, inklusive Zinovjev, hade i sina kompletterande vittnesmål vid förundersökningen oväntat börjat vittna om sina ”kriminella” kontakter med Bucharin, Rykov och Tomskij från den tidigare högeroppositionen; med Radek, Pjatakov, Sokolnikov, Serebrjakov och andra tidigare ”trotskister”; med Sjljapnikov, ledare för Arbetaroppositionen 1921 och med flera andra före detta oppositionella, som i augusti 1936 inte hade arresterats och fortsatte att leva i frihet.

Under denna tid var Bucharin i Pamir, långt bort från Moskva. Men strax efter att rättegången hade inletts i Moskva blev Bucharins följeslagare sjuk (eller kanske låtsades vara sjuk) och Bucharin kom tillbaka så långt som till Frunze. Här läste han för första gången om Moskva-rättegången. Uppgifterna i tidningarna slog honom som en blix. Han hade tidigare redan haft ett psykiskt sammanbrott, även om han fortfarande samvetsgrant utförde alla direktiv från Stalin och politbyrån. Bucharin hade accepterat den första rättegången mot Zinovjev och Kamenev i början av 1935, som något nödvändigt. Kirov, som Bucharin tyckt om, hade blivit mördad, och mördaren hade varit en zinovjeviter. Det påstods att zinovjeviter under ledning av Kolotanov hade organiserat mordet; för detta hade de dömts och avrättats. Bucharin hade ingen anledning att tro att detta var en provokation; han accepterade i princip den information som fanns i centralkommitténs internbrev till partiorganisationerna om mordet på Kirov, och accepterade anklagelserna mot Zinovjev och hans vapendragare vid rättegången i början av 1935 (”moraliskt ansvar”). Dessutom trodde Bucharin även att nya omständigheter nu hade avslöjats som gjorde Zinovjev och Kamenev mycket mer direkt inblandade än vad som verkade ha varit fallet arton månader tidigare. För han var väl bekant med Jagoda, liksom han var med många andra framstående tjekister; han kunde inte föreställa sig att de var kapabla att pressa fram bekännelser från de anklagade med tortyr eller andra plågsamma metoder.

Å andra sidan trodde Bucharin att Zinovjev och Kamenev medvetet blandade in andra före detta oppositionella, inklusive han själv, i fruktansvärda brott i syfte att utplåna dem. Han anlände till Frunze på rättegångens sista eller näst sista dag. Det rapporterades från rättegången inte bara i Moskvatidningar, vilka kom till Frunze en dag eller två senare, utan också i den lokala pressen. Bucharin skickade ett brådskande telegram till Jagoda och Stalin, där han begärde ett uppskov i verkställandet av straffet (han var övertygad om att påföljden skulle bli avrättning). Han ville ha ett konfrontation ansikte mot ansikte med de anklagade, så att han kunde svara på anklagelserna mot sig själv. Men uppenbarligen fick han veta att avrättningarna hade ägt rum medan han var i Frunze.

Tillfällig frist

Bucharin väntade sig bli arresterad medan han befann sig i Frunze, men det hände inte. Han lämnade alla sina saker i Kirgizistan och skaffade en biljett till nästa flygning till Moskva. Vid den tiden tog flygresan från Frunze till Moskva minst 24 timmar. Följande dag fick Bucharins fru, Anna Michailovna ett telefonsamtal och blev tillsagd att hon skulle ge sig av för att möta sin man. Hon hade plågats av osäkerhet; hon hade inte fått några brev och hade läst dagliga tidningsrapporter om de anklagades vittnesmål, däribland naturligtvis anklagelserna mot hennes man, som hon inte trodde på.

I den bil som Bucharin fortfarande hade till sitt förfogande (och vars chaufför var mycket fäst vid Nikolaj Ivanovitj) åkte Anna Michailovna till flygplatsen, som då var belägen där dagens

* Rättegången inleddes 19 augusti 1936 – *Red*

tunnelbanestation ”Aeroport” ligger, på andra sidan av Leningradvägen. De var något sena och Bucharin hade redan anlänt. Han satt i ett hörn av rummet på något slags bylte, med ansiktet begravt i händerna så att han inte kunde kännas igen. Anna Michailovna och chauffören kom fram till honom. ”Hej, Nikolaj. Nu åker vi hem.” ”Vart?” ”Hem till Kreml.” ”Får vi komma in i Kreml?” ”För tillfället bor vi fortfarande där.” ”Hjälp då till att gömma mig, jag vill inte bli sedd av någon”, sa Bucharin och gick till bilen.

Så snart Bucharin kom hem ringde han till Stalin. Men Stalin var inte i Moskva. Omedelbart efter rättegången och avrättningen av alla de anklagade, hade han åkt till Sotji ”för att ha semester.” Bucharin skrev ett långt brev till honom, som började ”Kära Koba”. De närmaste dagarna gick han knappt någonstans. Ingen ringde honom eller kom på besök. Bucharin diskuterade rättegången med sin fru och försäkrade henne att han inte på något sätt var skyldig. Hans unga fru trodde inte heller att Zinovjev var skyldig. ”Hur tror du”, frågade hon sin man, ”att Zinovjev och Kamenev kunde döda Kirov?” ”Men dödar de inte mig med sina vittnesmål?” svarade Bucharin.

Ovanpå allt detta var Bucharin mycket skakad av Tomskijs självmord. Han kände inte till omständigheterna under vilka självmordet hade ägt rum. Han kände inte till Stalins besök i Tomskijs lägenhet, deras diskussion ansikte mot ansikte, det faktum att Stalin kom till Tomskijs lägenhet med en flaska vin. Inte heller visste han att diskussionen inte varade länge, att Tomskijs rop hördes, ”Gå härifrån, gå härifrån genast”, följt av otryckbara smädelser och sedan ett skott. Detta efter att Stalin hade lämnat utan att göra sig någon brådska, fortfarande bärandes på vinflaskan. Rykov hade också försökt att begå självmord, men hans släktingar hade stoppat honom, nästan med våld. Bucharin trodde först att Tomskijs självmord skulle innebära undergången för dem alla; att det var som om han erkände att de tidigare högerledarna på något sätt var skyldiga. Men senare, när Bucharin mötte Rykov vid ett centralkommittémöte, sade han: ”Tomskij visade sig vara den smartaste av oss alla.”

Redan den 21 augusti 1936, under rättegången mot Zinovjev och hans olyckliga kamrater, hade Sovjetunionens statsåklagare, Vysjinskij, gett instruktioner om att starta en utredning om på vilket sätt Bucharin, Rykov, Tomskij, Radek och andra som namngavs vid rättegången var inblandade i den ”kontrarevolutionära komplotten”. Det är svårt att säga hur utredningen genomfördes, men inga förhör eller konfrontationer ägde rum. Bucharin lämnade inte sitt hem. Naturligtvis dök han inte längre upp *Izvestijas* redaktioner, även om titeln ”chefredaktör, N.I. Bucharin” alltid dök upp på sista sidan i varje nummer. ”Utredningen” gick snabbt. Den 10 september publicerades en kommuniké från Sovjetunionens statsåklagare i alla stora tidningar, om slutsatserna i utredningen ”som utfördes i samband med vittnesmål vid rättegången mot det trotski-zinovjevskas terroristcentrat med flera av de anklagade, om N.I. Bucharins och A.I. Rykovs deltagande av varierande grad i deras brottsliga kontrarevolutionära verksamhet.” ”Utredningen har inte visat”, sade prokuratorns kommuniké, ”en rättslig grund för rättegång mot N.I. Bucharin och A.I. Rykov, och utredningar i det föreliggande fallet har därför lagts ner.” Bucharin kände sig lättad, men hans uppmärksamhet drogs inte omedelbart till tvetydigheten i formuleringen ”rättslig grund”, och inte heller till det faktum att uttalandet bara gällde Rykov och honom själv. Utmattad av spänningen begav hans sig tillsammans med sin fru och son (och barnflicka) till en *datja* på landet. Han ägde inte någon *datja* själv, men som en kandidatmedlem i centralkommittén hade han rätt att ta semester på en statlig *datja*.

Följande dag, sent på kvällen, kom Karl Radek i all hast. Radek, en utbränd politiker, cynisk, men smart och kvick, hade inte stått Bucharin nära under de första revolutionsåren. I mitten av 1920-talet hade Radek anslutit sig till Vänsteroppositionen och kämpade mot Stalin och Bucharin. Vid slutet av 1920-talet var han i exil, men han kapitulerade snabbt till Stalin. Han tog avstånd från Trotskij och började prisa Stalin i alla sina tal, artiklar och även i privata

samtal. Samtidigt förblev Radek en erfaren och skarp politisk kommentator; Bucharin satte honom därför ofta i arbete på *Izvestija*. Som jag skrev tidigare, ville Bucharin inte bara göra *Izvestija* till en intressant tidning, utan ville också stärka propagandans antifascistiska karaktär. Radek var särskilt lämpad att utföra denna uppgift, och han skrev många artiklar för *Izvestija*, där han hudflängde fascismen på ett skarp och smart sätt.

Radek kom i ett tillstånd av fullkomlig förfäran. Han försäkrade Bucharin att han inte hade någonting gemensamt med det ”trotskij-zinovjevskas centrals” ”kontrarevolutionära” och ”terroristiska” verksamhet. Han bad Bucharin att skriva till Stalin om detta så snart han, Radek, arresterades. ”Du vet att endast Bucharin och Rykov nämns i prokuratorns kommuniké, ingenting sägs om de andra.” Av denna anledning var Radek säker på att han inom kort skulle bli arresterad. ”Fråga Stalin”, vädjade Radek, ”om han kan ta mitt fall i egna händer, och inte lämna det till Jagoda; påminn honom om Blumkin.” Blumkin var en före detta vänstersocialistrevolutionär som hade dödat den tyske ambassadören Mirbach. Efter att ha blivit arresterad ångrade han sig snart och bröt med Socialistrevolutionära partiet. Blumkin inte bara benådades, han började snart arbeta för tjekan och utmärkte sig i flera operationer.⁴ Under en tid var han befälhavare på Trotskij's tåg och kom under hans inflytande. Trots det behöll han sin position i GPU och genomförde ett antal GPU-uppdrag både i Sovjetunionen och utomlands. Under en av sina resor till Turkiet besökte han Trotskij i hemlighet. Den senare, som naivt trodde på sina senaste anhängares lojalitet, skrev ett långt brev till Radek. Blumkin levererade Trotskij's brev till adressen, men Radek, som inte öppnade brevet, tog det direkt till Jagoda, som förstas vidarebefordrade det till Stalin. Blumkin greps omedelbart och sköts. Radek var övertygad om att han genom att betala ett sådant pris hade visat sin lojalitet. Men han kände inte Stalin tillräckligt väl. Stalin hade inte glömt Radeks många gliringar, av vilka många skulle komma att överleva båda männen. Radek greps en eller två dagar efter sina nattliga samtal med Bucharin. Så fort han hörde talas om det uppfyllde Bucharin sitt löfte och skrev Stalin ett brev som beskrev allt som Radek hade sagt till honom. Men han avslutade brevet med en ovärdig fras: ”Trots allt, vem vet?”

Från Jagoda till Jezjov

Stalin tillbringade större delen av september 1936 på sin *datja* i Sotji. Den 25 september skickade Stalin och Zjdanov ett telegram till Moskva, adresserat till Kaganovitj, Molotov och övriga politbyråmedlemmar som var kvar i Moskva, med kravet att snarast avsätta Jagoda från sin post som folkkommissarie för inrikesfrågor och att utse Jezjov till den positionen. Jezjov hade befordrats snabbt, och var en jämförelsevis ung anställd i partiapparaten. Blott tjugofem år ung var han redan invald medlem soom i centralkommittén och hade valts till sekreterare i centralkommittén och ordförande för partiets kontrollkommission arton månader dessförinnan. Avsättandet av Jagoda och utnämningen av Jezjov uppfattades inte omedelbart som ett förebud om terrorns förstärkning. Få människor kände till innehållet i Stalins och Zjdanovs telegram, i vilket de motiverade nödvändigheten av att avsätta Jagoda med att konstatera att GPU ”var fyra år sena med att avslöja det trotskij-zinovjevskas blocket”. Även om repressionen under hösten 1936 var förhållandevis lindrig kan detta förklaras av politiska överväganden – diskussionen och godkännandet av Sovjetunionens nya konstitution, som Bucharin hade spelat en stor roll i att utarbeta, i egenskap av medlem i konstitutionskommissionen – och av det faktum att Jezjov behövde tid för att omorganisera NKVD-apparaten som hade överlämnats av Jagoda.

Före sitt nya uppdrag hade Jezjov redan tillbringat några månader med att kontrollera att arbetet i NKVD var i linje med partiets centralkommitté. När han blev kommissarie för

⁴ Enligt Nadezjda Mandelstams berättelse i *Hope Against Hope*, var Blumkin redan med i tjekan när han gjorde mordförsöket. (Ö anm.)

inrikesfrågor avskedade han en hel grupp Jagoda-anhängare och utsåg några nya, som han kände väl och som var hängivna honom, till ansvarsfyllda poster. Men på det hela taget bör man inte överdriva Jezjovs betydelse. Jezjov var inte kaderarbetare i NKVD, och kände därför inte till många av säregenheterna i detta yrke. Han hade inte tillräckliga kunskaper för att arbeta i sådana komplicerade grenar som underåttelstjänst och kontraspionage. Av denna anledning kunde han inte helt ersätta den redan existerande NKVD-apparaten. Han genomförde en rad ändringar, men som sin närmaste rådgivare valde han, i de flesta fall, professionella tjeckister. Således kom hans närmaste rådgivare och ställföreträdare, och naturligtvis huvudorganisatör för de framtida rättegångarna, att bli Zakovskij, som också var chef för NKVD i Leningrad.

I enlighet med Stalins order – och Jezjov utförde dem blint och slaviskt – började den nya folkkommissarien förbereda nya rättegångar och nya undertryckanden. Planen för detta repressionen uppstod inte i NKVD:s högkvarter, utan i Stalins huvud. Under hösten arresterades först flera före detta trotskister: Radek, Sokolnikov, Serebrjakov och andra. Med dessa gripanden påbörjades intensiva förberedelser för en ny rättegång. Framgången för den senaste rättegången mot Zinovjev, Kamenev och andra hade uppmuntrat Stalin att göra den nya rättegången mer ”öppen”. Nu skulle inte bara speciellt utvalda representanter för den sovjetiska allmänheten bjudas in, utan även utländska korrespondenter och några privatpersoner från väst. Även om Sovjetunionens statsåklagare i början av 1936* hade förklarat att utredningen om Bucharins och Rykovs inblandning hade avbrutits, återupptogs nu utredningen när en ny kommissarie hade utsetts till NKVD. Detta var början på bistra tider för Bucharin.

Katt och råtta-lek

Nu startade Stalin en ny praxis: det togs kopior av de anhållnas viktigaste uttalanden och dessa skickades ut märkta ”konfidentiellt” till alla medlemmar och kandidatmedlemmar i centralkommittén. Även Bucharin, liksom Rykov, fick kopior av sådana dokument från NKVD. Han kunde inte veta eller gissa med vilka metoder NKVD kunde få sina offer att förtala sig själva och sina kamrater. Med skräck och misstro läste han igenom de fruktansvärda uttalandena. Hans misstro var förståelig, eftersom hans eget namn ofta nämndes som en framstående organisatör av terrorism och sabotage.

Bucharin visste inte vad han skulle ta sig till. Han hade bara ett hopp kvar, och det var Stalin. De hade en gång varit vänner, eller åtminstone trodde Bucharin det; fortfarande började han alla sina brev till Stalin med ”Kära Koba”! De hade tillbringat mycket tid tillsammans, roat sig och sjungit sånger (inte alltid särskilt värdiga sådana). De till och med brottades ibland; den kraftiga Bucharin golvade alltid Stalin-Koba, och den senare reste sig från gräset, skämtande och skrattande. Bucharin skrev också till andra forna vänner: Ordzjonikidze, Kalinin, Vorosjilov. Men tiderna var svåra för Ordzjonikidze; hans bror Populja och några av hans vänner hade blivit arresterade. Kalinin svarade inte på Bucharins brev. Och Vorosjilov, som också helt enkelt kunde ha undvikit att svara, skickade oväntat ett kortfattat, oförskämt meddelande: ”Jag ber er, kamrat Bucharin, att aldrig skriva till mig igen med förfrågningar av någon sort.” Han använde till och med den formella pluralformen ”er”, som om han skrev till en främling snarare än en vän och politisk kamrat.

Stalin svarade inte heller; men han såg till att ge Bucharin en strimma av hopp. Enligt vittnesmål från hans fru beslutade sig Bucharin för att bege sig till Röda torget på den nittonde årsdagen av oktoberrevolutionen, den 7 november 1936. Han gick inte, som han tidigare hade gjort, till plattformen ovanför Leninmausoleet. Istället visade han sitt pass som

* Denna tidpunkt är felaktig (förmodligen ett översättningsfel), ty beslutet att avbryta utredningen tillkännagavs 10 september 1936 (efter rättegången mot Zinovjev m fl – se ovan) – *Red*

redaktör för *Izvestija* och satte sig på plattformen intill. Från mausoleet lade Stalin märke till Bucharin. Larina såg oväntat en vakt som gick genom de tjocka folkmassorna i riktning mot henne och Bucharin. Hon trodde att de skulle bli ombedda att lämna torget omedelbart. Men istället gjorde han honnör till Bucharin och sa: ”Kamrat Bucharin, kamrat Stalin har skickat mig för att säga att du inte sitter på rätt plats och för att be dig att komma till mausoleet.”

Ändå började en ännu svårare tid omedelbart efter jubileumsfirandet. Inte på Lubjanka, utan i själva Kreml, började de organisera en rad konfrontationer mellan Bucharin och de anhållna: både ”trotskister” och hans egna lärjungar från den så kallade ”Bucharinskolan”.⁵ Konfrontationer ägde rum med Sokolnikov, Serebrjakov och Radek. Och alla talade de om sina brottsliga band med Bucharin; om förekomsten av ytterligare ett underjordiskt kontrarevolutionärt och terroristiskt centrum i vars ledning Bucharin stod, påstods det. Bucharin förnekade allt, men varje gång återvände han hem bestört och förtvivlad. Han var särskilt skakad av sin konfrontation med Efim Tsejtin, en av hans favoritlärjungar. Efim vittnade i hans närvaro om att Bucharin personligen hade räckt honom en revolver och ställt honom i hörnet av en gata längs vilken Stalin skulle åka; men den dagen hade Stalin tagit en annan väg, och mordförsöket utfördes aldrig. Som jag nämnde, kopierades och delades dessa uttalanden ut till alla centralkommittémedlemmar.

När han återvände hem från konfrontationen med Efim tog Bucharin fram sin revolver. På den gyllene plattan fäst på pistolgreppet stod ingraverat: ”Till ledaren för den proletära revolutionen N.I. Bucharin från Klim Vorosjilov.” Bucharin beslutade att inga möjligheter återstod för honom än att avsluta sitt liv. Han sade farväl till sin hustru och låste sedan in sig på kontoret. Han höll revolvren länge i sin hand, men till slut förmådde han inte att skjuta sig. De påföljande dagarna upprepades detta flera gånger. Ibland kunde Bucharin hålla i revolvren i närvaro av sin fru, kasta upp den i luften och sedan gömma den i sitt skrivbord. Ofta slutade dessa utbrott i hysteri, och vid dessa tillfällen tog det lång tid för honom att smärtsamt återvända till sitt vanliga jag.

En dag, antagligen i slutet av december 1936, kom en grupp på cirka tio NKVD-män till Bucharins lägenhet med en order om husrannsakan. Precis när de började sitt arbete ringde den interna Kreml-telefonen. Bucharin lyfte luren och NKVD-mannen som ansvarade för genomsökningen stod bredvid honom för att lyssna på samtalet: under genomsökningar var telefonsamtal i allmänhet inte tillåtna, men detta var en speciell linje och Bucharin var trots allt medlem i centralkommittén. Både Bucharin och tjekisten bredvid honom kände igen Stalins röst. ”Så hur står det till, Nikolaj?” frågade Stalin som om ingenting hade hänt. Nikolaj Ivanovitj häpnade, men sa sedan förläget att NKVD just hade anlänt för en genomsökning. Utan att fråga honom något mer sa Stalin högt: ”Skicka dem till djävulen!” Genomsökningen avslutades omedelbart.

Men vid centralkommittéplenomet i december 1936 som hölls i Kreml, restes icke desto mindre för första gången frågan om de nya anklagelserna mot Bucharin och Rykov. Under denna period kunde centralkommittémedlemmar ännu inte gripas var som helst – på gatan, i hemmet, på tåg, på *datjor*. (Först på sommaren 1937 fick NKVD, genom ett särskilt beslut i centralkommittén, de extraordinära befogenheterna att göra detta – befogenheter som var tänkta att gälla i ett år, men som istället var i kraft under resten av Stalins styre.) Vid tillfället behövde gripandet av egna medlemmar eller kandidater godkännas av centralkommittén. Alla

⁵ Den grupp unga partiintellektuella som kallas ”Bucharinskolan” fick sitt genombrott under den inre partikampen 1925, då de blev kraftigt fördömda av den zinovjevitiska oppositionen under den debatt som föregick den fjortonde kongressen. Den bildades i själva verket redan 1922 och liknade i det stora hela taget de grupperingar som fanns kring en del andra bolsjevikledare och bestod av sekreterare, assistenter, regerings-tjänstemän och intellektuella anhängare – men var förmodligen den mest homogena och identifierbara. (Ö anm)

de som talade vid plenumet krävde att Bucharin och Rykov skulle gripas omedelbart. Stalin var den siste att tala och till allas förvåning sade han att man inte borde agera för hastigt i frågan; att det var nödvändigt att låta NKVD ytterligare undersöka Bucharins och Rykovs skuld eller oskuld.

Följden blev att decemberplenomet inte sanktionerade gripandet. Som kandidatmedlem i centralkommittén, fortsatte Bucharin att motta den stenografiska dokumentationen av nya förhör; konfrontationerna fortsatte också. Jag nämnde tidigare att Bucharin i själva verket inte längre arbetade på *Izvestija*, som redigerades av hans ställföreträdare. Men en dag fick Bucharin oväntat ett telefonsamtal från centralkommittén som bad honom att gå till redaktionen för att välkomna en författare från väst, Leon Feuchtwanger, som då befann sig i Moskva. Bucharin lydde och besökte Feuchtwanger på hans kontor. Det var ett spel. Feuchtwanger kände till anklagelserna mot Bucharin. Den senares närvaro på redaktionen på en av de främsta sovjetiska tidningarna var nödvändig för att demonstrera det sovjetiska rättssystemets ”objektivitet” för den tillfällige besökaren.

“Parallellcentrum”

Året 1937 började med en ny stor politisk rättegång. Detta var rättegången mot det så kallade ”parallellcentrum”, i vilket NKVD-impresarierna främst hade emrollerat tidigare trotskister som för länge sedan hade brutit med Trotskij och återinsatts i partiet och som hade viktiga poster i sovjetiska statliga institutioner, i pressen, osv.: Pjatakov, Radek, Livsjits, Sokolnikov, Serebrjakov och tolv andra. Den huvudåtalade, Jurij Pjatakov, hade i många år varit första ställföreträdare till folkkommissarien för den tunga industrin, Ordzjonikidze. Pjatakov var utan tvekan skickligare och erfarnare som administratör, och ännu mer som ekonom, än sin överordnade – och hans roll och insatser i Sovjetunionens industrialisering, under första och andra femårsplanen, var på samma sätt större. Livsjits hade tills nyligen varit biträdande folkkommissarie för vägbyggen. Sokolnikov och Serebrjakov hade länge varit framstående inom partiet.

Denna rättegång kommer inte att diskuteras här direkt. Men vi bör påpeka att de anklagelser som gjordes mot Bucharin under densamma var av en sådan karaktär att hans dagar uppenbarligen var räknade. Det var ingen tillfällighet att rättegångens organisatörer valde Radek för att uttala dessa anklagelser: Radek, en ny kollega på *Izvestija*, som några månader tidigare hade kommit till Bucharins lantställe och bett denne att lägga ett gott ord för honom. När Radek hade arresterats stod han inte ut med att vara inlåst någon längre tid, i väntan på förhör och tortyr. Han började snart samarbeta med utredarna och bistod dem i skapandet av myten om ett ”parallellcentrum” och myten om hans kontakter med redan ”demaskerade” och fortfarande ”maskerade” kontrarevolutionära organisationer. Troligen var det främst tack vare Radeks hjälp som rättegången 1937 förbereddes så snabbt och gick så ”smidigt”; som vi vet dömdes han inte till döden genom arkebusering, utan fick istället tio års fängelse.

Det finns bevis för att Radek även hjälpte till med att uppdikta scenarier för 1938 års politiska rättegång och att han, vid konfrontationer med de anhållna, övertalade dem att underteckna alla de förberedda ”vittnesmål” som fabricerades av utredarna. Radek riktade också de allvarligaste anklagelserna mot Bucharin. Särskilt förklarade han i sitt sista uttalande den 29 januari 1937:

”Jag erkänner att jag är skyldig till ännu en sak: Jag, som redan erkänt min skuld och avslöjat organisationen, nekade ihärdigt att lämna några uppgifter om Bucharin. Jag visste att Bucharins ställning är lika hopplös som min, eftersom vår skuld, om icke juridiskt, så i själva verket var densamma. Men han och jag var intima värmer, och den intellektuella vänskapen är starkare än varje annan vänskap. Jag visste att Bucharin befann sig i samma uppskakade tillstånd som jag, och jag var övertygad om, att han ärligt uppvisar allt för sovjetmakten. Jag

ville därför icke bringa honom till Inrikeskommissariatet med bundna händer. På samma sätt som ifråga om alla de andra bland våra kadrer ville jag, att han skulle få tillfälle att sträcka vapen. Det förklarar varför jag först mot slutet, då jag såg att domstolsförhandlingarna är för dörren, förstod att jag icke kan uppträda inför rätta och dölja existensen av en annan terroristisk organisation.”⁶

I mitten av januari avskedades Bucharin och Rykov officiellt från sina poster. Den 17 januari 1937 publicerades *Izvestija* utan Bucharins namn som chefredaktör. Många trodde därför att Bucharin redan hade arresterats. Men så var det inte. Han bodde kvar i sin lägenhet i Kreml, under frivillig husarrest. Som kandidatmedlem i centralkommittén fick han fortfarande de speciella Kreml-matransonerna – han gick visserligen inte längre till matsalen i Kreml. Och han skrev fortfarande brev till Stalin, och började dem som vanligt med ”Kära Koba”.

Plenumet i februari 1937

Ett centralkommittéplenum var planerat att äga rum strax efter rättegången mot Radek och Pjatakov i Moskva. Som alltid fick medlemmarna i plenumet förhandsbesked om mötet, planerat till den 19 februari. Dagordningen innehöll två huvudpunkter: 1. Om N. Bucharin och A. Rykov. 2. Om partiorganisationers förberedelser för valet till Sovjetunionens högsta sovjet. När Bucharin fick detta meddelande insåg han att det bara kunde avse Rykov och hans uteslutning ur centralkommittén och partiet. Vid denna punkt, när han inte hade – eller åtminstone inte upplevde att han hade – något kampmedel, beslutade sig Bucharin för att hungerstrejka. Han slutade äta och meddelade Stalin och kanske andra centralkommittémedlemmar om sin stridsåtgärd. Några dagar efter hungerstrejkens början ringde Stalin till Bucharin: ”Vem strejkar du mot”, frågade han, ”mot partiet?” ”Vad ska jag göra”, svarade Bucharin, ”om du planerar att kasta mig ut ur partiet?” ”Ingen planerar att kasta dig ut ur partiet”, sa Stalin och lade på.

Den 18 februari 1937 begick Ordzjonikidze självmord. Hans lägenhet låg bredvid Bucharins, men ingången var genom en annan port. Bucharin hade tyckt om Sergo Ordzjonikidze och litade på honom. Han hörde talas om hans död genom radio- och tidningsrapporter, och trodde på den officiella versionen: att döden hade orsakats av en hjärtattack. Men Bucharin kunde inte komma in i Sergos lägenhet, och inte heller närvara vid hans begravning. På grund av Ordzjonikidzes begravning sköts plenumet upp en vecka. Två eller tre dagar i förväg fick centralkommittémedlemmarna en ny dagordning, bestående av följande punkter: 1. Om N. Bucharin och A. Rykov. 2. Om Bucharins hungerstrejk, som en antipartihandling. 3. Om partiorganisationers förberedelser för valet till Sovjetunionens högsta sovjet. När han fick den reviderade dagordningen blev Bucharin förbryllad. Han resonerade – först med sig själv, och sedan i samtal med sin fru – att om dagordningen innehöll den andra punkten om hans hungerstrejk, innebar det att han och Rykov i själva verket inte skulle uteslutas ur partiet. Centralkommittén skulle inte diskutera hungerstrejken av en före detta medlem som just hade blivit utesluten ur partiet. Så Bucharin avblåste sin hungerstrejk.

Centralkommitténs plenum började den 25 februari 1937. Jezjov höll rapporten om Bucharin och Rykov, liksom rapporten om ”spioneriet och förstörelseverksamheten” av andra före detta oppositionella. Därefter följde tal från ett antal centralkommittémedlemmar. Det finns en myt som gör gällande att vissa centralkommittémedlemmar försvarade Bucharin och Rykov och protesterade mot det massförtryck som redan pågick. Det var inte så. De fördömde enhälligt Bucharin och Rykov och krävde att de skulle ställas inför rätta. Under talen vid plenumet gavs många exempel på ”skadegörelseverksamhet” av tidigare oppositionella inom olika områden

⁶ *Izvestija*, 30 januari 1937. På svenska i *Processen mot det sovjetfientliga, trotskistiska centrum*, Fullständigt stenografiskt referat, Arbetarkultur 1937, sid. 390. [Kommer att publiceras på marxistarkivet]

av ekonomin och kulturen. Endast Postysjev uttryckte tvivel, när han ifrågasatte riktigheten i gripandet av en av sina närmaste medarbetare, som aldrig tidigare hade deltagit i någon oppositionell verksamhet. Men Postysjev var vid tillfället själv under attack. (I januari 1937 hade han frångått sitt uppdrag som förste sekreterare i SUKP:s regionalkommitté i Kiev, även om han fortfarande var andre sekreterare i det ukrainska partiets centralkommitté. Kievs regionalkommittéplenium som avsatte honom hade letts av Kaganovitj, som hade använt ett förtalsbrev från en viss Nikolajenko för att krossa kommitténs tidigare ledning, anklagade för en rad politiska misstag, byråkrati och kopplingar till "trotskister".) Molotov talade särskilt kraftfullt mot Bucharin och Rykov.

När Bucharin kallades för att tala hade atmosfären blivit spänd. Han avvisade alla anklagelser riktade mot sig. När han sa, "Jag är inte Zinovjev eller Kamenev, och jag kommer inte att ljuga om mig själv", ropade Molotov från sin plats: "Om du inte erkänner så visar du att du är en lejd fascist, eftersom deras press säger att våra rättegångar är provokationer. Vi kommer att arresteras dig och du kommer att erkänna!" "Det är en rättfälla!" utbrast Bucharin när han kom hem. Han ville försvara sig från förtal, men han ville inte "hjälpa" fascisterna. I vilket fall läste Bucharin upp ett uttalande vid plenumet, för Rykovs och sin egen räkning, om att bevisen mot dem, som hade lagts fram av de åtalade vid Pjatakovs och Radeks rättegång och av andra arresterade personer, var rent förtal. Bucharin och Rykov anklagade NKVD för att fabricera falska vittnesmål, och föreslog inrättandet av en kommission som skulle utreda NKVD:s aktiviteter. "Nå, vi skickar dig dit, så kan du ta en titt själv", ropade Stalin.

Så plenumet upprättade en kommission med ett trettiotal medlemmar för att förarbeta ett beslut i fallet Bucharin och Rykov. Plenarmötet ajournerades under de två dagar som kommissionen arbetade. Bucharin tillbringade dessa två dagar i hemmet. Han hade inte längre några förhoppningar. Han skrev ett brev med titeln "Till en framtida generation partiledare", som han bad sin fru att memora, och sa "Du är ung och du kommer att uppleva den dagen då andra människor sitter i partiledningen." Under två dagar testade han henne tills han var säker på att hon skulle minnas det ordagrant. Han skrev i brevet: "Jag lämnar livet. Jag lägger inte ned mitt huvud för den proletära stridsyxan, som måste vara skoningslös men också moraliskt ren. Jag känner min maktlöshet inför den helvetesmaskin som, förmodligen genom bruk av medeltida metoder, besitter en ofantlig kraft, fabricerar organiserat förtal och agerat djärvt och självsäkert." Därefter formulerade Bucharin ett antal anklagelser mot NKVD, som hade förvandlats till en degenererad organisation av byråkrater utan idéer; korrupta, välbetalda och tillgodosedda genom deras vidriga inverkan på "Stalins sjukliga misstänksamhet – jag är rädd för att säga mer." Medan han avvisade alla anklagelser mot Rykov, Tomskij och sig själv berörde han inte de som gjorts mot andra, de redan dömda före detta oppositionella. Han framhävde sin lojalitet när han skrev att det redan hade pågått i sju år utan "en tillstymmelse till meningsskiljaktigheter med partiet".

"Jag vädjar till er, en framtida generation partiledare, som fått historiens uppdrag att reda ut den monstruösa härva av förbrytelser som blir allt väldigare i dessa ohyggliga dagar och som flammor upp och kväver partiet. Jag vädjar till samtliga partimedlemmar! Under dessa dagar, som kanske är de sista i mitt liv, är jag förvissad om att den smuts som vräkts över mig förr eller senare oundvikligen kommer att rensas bort. Jag har aldrig varit någon förrädare. Utan tvekan skulle jag ha kunnat offra mitt eget liv för att rädda Lenins. Jag älskade Kirov, jag hade inga lömska planer mot Stalin. Jag ber den nya, unga och hederliga generationen partiledare att läsa upp mitt brev på centralkommitténs plenum, rentvå mig och återge mig mitt partimedlemskap." Efter att ha kontrollerat sin hustrus minne ännu en gång brände Bucharin brevet.

Kommissionen, som hade fått i uppdrag av plenumet att besluta i frågan om Bucharin och Rykov, möttes under ledning av Mikojan. Den innehöll nästan alla de högre partiledarna,

varav många under de kommande två åren skulle falla offer för hänsynslös repression. Beslutet fattades genom öppen omröstning, i alfabetisk ordning. En efter en ställde sig centralkommitténs medlemmar upp – Andrejev, Bubnov, Vorosjilov⁷ – och uttalade dessa ord: ”arrestera, pröva, skjut”. När det blev Stalins tur sa han, ”för ärendet vidare till NKVD”. Några som kom efter honom upprepade denna formulering; men majoritetens beslut var ”arrestera, pröva, skjut”. (Endast Mikojan, som ordförande, avstod från att yttra sin åsikt, vilken alltså inte fördes in i protokollet.)*

Arrestering och förhör

Två dagar senare återupptog plenumet sitt arbete. Bucharin och Rykov kallades till mötet för att höra kommissionens beslut. Bucharin tvivlade inte på att hans öde redan var fastställt. Han kysste sin nio månaders son adjö. I tårar knäböjde han inför sin fru och bad henne om för-låtelse. Han visste att hon skulle få en svår tid, men han hade ingen aning om allt som de båda skulle tvingas genomgå. När han återfick självbehärskningen ställde sig Bucharin upp och sa: ”Anna, kom ihåg att jag inte är skyldig till någonting. Uppfostra vår son till att bli en sann bolsjevik.” Plenumet hölls i Kreml, där familjen Bukharin bodde. Han behövde bara korsa gården för att komma till rummet där mötet ägde rum. Kapprummet var tomt. Rykov kom dit samtidigt som Bucharin. När de tog av sig sina rockar gick åtta män fram från väggarna och i två grupper om fyra närmade de sig Bucharin och Rykov. Detta var arresteringen. Från centralkommittéhuset togs Bucharin och Rykov till Lubjanka.

Samtidigt kom NKVD-män för att söka igenom Bucharins lägenhet. Bucharins fru förstod då att hon aldrig skulle få se sin man igen. Genomsökningen tog lång tid. Bucharins bibliotek var knappt rört, men alla hans anteckningsböcker och hela hans arkiv beslagtogs och fördes bort. Detta arkiv innehöll många värdefulla dokument, inklusive ett stort antal manuskript från Lenin. (Det är väl känt att centralkommittén strax efter Lenins död inrättade Lenininstitutet, och vädjade till alla partimedlemmar att lämna över de brev, skrifter eller andra dokument som antingen skrevs av Lenin eller som hade koppling till hans verksamhet. Vid tidpunkten lämnade Bucharin över många av Lenins manuskript till det nya institutets förvaltare, men han behöll en hel del brev och skrifter av personlig karaktär.) Trots att genomsökningen tog lång tid var den förhållandevis hövlig. Medlemmarna i Bucharins familj arresterades inte. Vid tidpunkten bodde, förutom hans fru, son och sonens barnflicka, Bucharins far i lägenheten: han hade varit primärskolelärare, men var nu allvarligt sjuk och nära döden.

Under de fem följande dagarna lämnade inte Bucharins fru lägenheten. Men det var nödvändigt att åtminstone ta barnet på promenader, så Anna Michailovna började återigen köra sin sons barnvagn runt Kreml. Ingen kom fram till henne, och ingen ställde frågor till henne. Efter en tid blev hon uppringd och fick frågan varför hon inte kom för att få sina ransoner. ”Vilka ransoner?” ”Du har rätt till ransoner.” Detta åsyftade Nikolaj Ivanovitjs ransoner. Anna Michailovna trodde att det måste vara ett misstag, så hon gick inte. Men då kallades barnflickan och hon fick mat att ta med. De slutade att avböja. Bucharin hade inte sparat några reserver, och efter gripandet hade hans familj snart varken pengar eller mat.

Ungefär en månad efter Bucharins arrestering tog en NKVD-man med ett brev från honom där han bad sin fru att skicka honom särskilda böcker och material. Han skrev att han hade börjat arbeta på en bok med titeln ”Kulturens förfall under fascismen”, för vilken detta material var nödvändigt. Men Larina kunde inte göra det, eftersom Bucharins kontor hade förseglats. Strax efter detta ringde chefen för utredningsgruppen upp Larina för att säga att kontoret skulle öppnas så att de relevanta böckerna kunde hämtas. Han bad henne att ta dem

⁷ I det ryska alfabetet kommer V omedelbart efter B (Ö anm)

* En utförlig redogörelse för detta CK-plnum, baserad på öppnade sovjetarkiv (med bl a längre utdrag ur Bucharins tal), finns i J. Arch Getty and Oleg V. Naumov. *The Road to Terror* (1999), s. 365-419. – Red.

till honom i Lubjanka. Förutom böckerna tog Anna Michailovna med sig mat, men utredaren kunde inte gå med på det: ”Vi förser din man med mycket mat. Det verkar som att han är en gottegris – vi ger honom sex sockerbitar till varje kopp te.” Han fortsatte: ”Din man ber dig att skriva honom ett meddelande och att skicka en bild på dig själv och din son.” Anna Michailovna började skriva meddelandet, men utredaren började diktera vad hon kunde – eller snarare, vad hon skulle – skriva. ”Skriv att du bor kvar i Kreml-lägenheten som tidigare, och att du får ransoner.” ”Jag kommer inte att skriva det”, svarade Larina och kände på sig att det var något slags trick. ”Jag kommer hellre vägra att skriva än att skriva det de vill”, bestämde hon sig för. Efter en dispyt vägrade utredaren att ta Larina meddelande, eftersom det inte innehöll hans dikterade ord. Saken var den att under denna vecka gick hans förhållandes huvudargument ut på att övertyga Bucharin om att hans fru, son och andra släktingar skulle visas barmhärtighet om han gav det vittnesmål som utkrävdes. Om han inte gav vittnesmålet skulle deras öde däremot bli ett annat. Detta var uppenbarligen utpressning, men det var ändå svårt för Bucharin att motstå sådana påtryckningar. Det är inte känt om utredarna tillgrepp tortyr i Bucharins fall, även om det verkar som om Rykov torterades ganska brutalt: senare vid rättegången ”rättade” Rykov vederbörligen Bucharin om han svarade undvikande på frågor.

Trots Bucharins fångenskap och den efterföljande massiva vågen av gripanden som svepte över landet och som började uppsluka andra CK-medlemmar, levde Bucharins familj kvar i Kreml. Men denna tillvaro blev outhärdlig, eftersom ingen ville umgås med en så framträdande ”folkfiendes” familj. Larina begärde därför att hon skulle få en ny lägenhet. Några dagar senare blev hon tilldelad en lägenhet med fem rum i ”strandhuset” – en regeringsbostad inte långt från Kreml, på andra sidan av Moskvafloden. På den tiden utrymdes lägenheter kontinuerligt och byggnaden stod halvtom. Efter en månad fick Larina en räkning för hyra och tjänster på hennes lägenhet. Den uppgick till cirka 300 rubel, vilket var mycket pengar. Hon skickade räkningen till Kalinin, med ett kort meddelande: ”Dessvärre fick Gestapospionen Bucharin ytterst lite betalt för sina uppdrag, och vi har inte tillräckligt mycket pengar för att betala för denna lägenhet.” Efter att ha mottagit detta meddelande gav Kalinin order om att inga hyrespengar fick indrivnas från Bucharins familj. Under nästan ett år gällde detta, fram till mars 1938. Människor från ”strandhuset” försvann praktiskt taget varje kväll. Dessutom, när ett familjeöverhuvud arresterades blev även hans hustru, vuxna barn och andra släktingar det. Men Bucharins familj drabbades inte förrän i början av den sista stora rättegången, som inleddes den 2 mars 1938, och vid vilken Bucharin själv var den mest framträdande av de åtalade.

Den stora rättegången

Detta var den ”viktigaste” rättegången. Den verkade fullkomna de tidigare rättegångarna, den avslöjade det ”hemligaste” av alla ”antisovjetiska centra”. I förhållningsbåset bredvid Bucharin satt Rykov, som under flera år hade varit ordförande för folkkommissariernas råd, och Jagoda, före detta folkkommissarie för inrikesfrågor, som tills nyligen var den allsmäktiga chefen för tjeckan och organisatören av rättegången mot Zinovjev och Kamenev. Bland de åtalade fanns även andra före detta folkkommissarier, tillsammans med ett antal partiledare från Uzbekistan och Vitryssland. Slutligen fanns två läkare som – tillsammans med hans sekreterare Krjutjokov – anklagades för det överlagda mordet på Maksim Gorkij. Förhöret leddes av Sovjetunionens högsta domstols militärkollegium och ägde rum i Oktobersalen (inte pelarsalen, som många har trott) i Fackföreningshuset. I salen satt cirka 500 personer. De första fem raderna ockuperades av NKVD-officerare. Bakom dem satt representanter för allmänheten, uppblandade med andra för dem okända personer, som antagligen också var från NKVD. Jag har inte satt orden representanter för allmänheten inom citationstecken, eftersom dessa var människor som faktiskt företrädde vissa kretsar i det sovjetiska samhället. De flesta fick ett pass till rätte-

gången för en dag, för att se hur ”folkfiender” skulle ”ångra sig”. Rättegången närvarades av, till exempel, Ilja Ehrenburg den första dagen, av en berömd konstnär från Moskva den andra dagen, och så vidare. Vissa av dessa människor skildrade sina intryck i tidningar.

Först kom medlemmarna av militärkollegiet – Ulrich, ordföranden, Matulevitj och Jevlev – in och tog sina platser, tillsammans med domstolssekreteraren Batner. Därefter steg statsåklagaren, Vysjinskij, och försvarsadvokaterna, Braude och Kommodov, in i salen. Sedan antrade den första gruppen vakter ”scenen”: framför varje åtalad, under förevändning av att bevaka hans säkerhet, satt hans utredare – dvs. den NKVD-officer som var ansvarig för dennes ärende, och som hade ”förberett” honom inför denna sista föreställning. Speciella bås avsattes för representanter för den utländska pressen. En viktig gäst på rättegången var den amerikanska ambassadören Joseph Davies, ett särskilt sändebud från president Roosevelt. Davies kunde inte ryska, så den amerikanska korrespondenten Shapiro översatte åt honom. Trots detta kom de till olika slutsatser gällande rättegången: Shapiro såg det som ett rättsligt skådespel och en bluff, medan Davies var övertygad om att Stalin hade krossat femtekolonnen i Sovjetunionen. Han skrev om detta i brev till sin dotter från Moskva, och senare i en bok med titeln *Mission to Moscow*.^{*} Slutligen fördes de åtalade in och sattes i förhörsbåset, bakom en avspärning. Deras utseenden skilde sig. Chodzjajev hade en elegant kostym, som såg ut att vara sydd nyligen. Ikramov verkade förkrossad och var slarvigt klädd. Jagoda såg ut som en stor, slagen varg. Bucharin var koncentrerad och väldigt blek.

Efter att några procedurfrågor hade avklarats läste domstolssekreteraren upp det långa åtalet, som baserades på uppgifter från förundersökningen. Därefter började själva rättegången med förhöret av den åtalade Bessonov. Bessonov roll, både i organiseringen av rättegången och i själva ”scenariot”, var särskilt betydande. För enligt manuskriptet var det just han som föregivet hade agerat som länk mellan trotskisterna och zinovjeviterna och ”högern”, Bucharin, Rykov och Tomskij. Samtidigt som han arbetade för den sovjetiska handelsdelegationen i Berlin skulle han ha arrangerat möten mellan oppositionella och Trotskij och hans son Sedov, vidarebefordrat instruktioner, och så vidare. Det skulle vara svårt att fördöma Bessonov för att ha spelat denna roll i rättegången, eftersom han inte accepterade det villigt. Han utsattes för de mest raffinerade tortyrformer. Han utstod ”stafetten” utan sömn i sju ton dagar, medan många andra inte överlevde längre än fyra eller fem dagar.⁸ Han blev ständigt slagen. Men liksom i många andra fall med långa perioder av motstånd, bröt Bessonov ihop och undertecknade de falska uppgifterna eftersom han inte längre orkade stå emot, utan blev ett lydigt redskap i händerna på rättegångens organisatörer.

Ett hinder i rättegången

Under korsförhöret av varje åtalad ställdes enskilda frågor till andra åtalade, för bekräftelse. När Bessonov talade om sina ansträngningar att upprätta kontakter mellan trotskister och zinovjeviterna och högern vände sig Vysjinskij till Bucharin: kunde han bekräfta Bessonovs vittnesmål? Bucharin bekräftade att diskussioner med Pjatakov och andra trotskister hade ägt rum, redan innan mötet med Bessonov. ”Ni förde diskussioner gällande gemensamma handlingar mot sovjetmakten?” frågade Vysjinskij. ”Ja”, svarade Bucharin kortfattat. Men nu, vid denna första session, inträffade en händelse som i sammanhanget med en sådan rättegång endast kan beskrivas som extraordinär. När Vysjinskij bad den åtalade Nikolaj Krestinskij att bekräfta en rad uttalanden från Bessonov, dementerade Krestinskij dem allihop. I egenskap av framstående parti- och statsfigur hade Krestinskij fram till sin arrestering arbetat som vice folkkommissarie för utrikesfrågor. Han hade inte varit trotskist eller deltagit i 1920-talets inre

^{*} Svensk översättning: *På uppdrag i Moskva*, Bonniers 1942

⁸ ”Stafetten” var den standardmetod som NKVD använde för att förhöra och bryta ner fångar. Det innefattade oavbrutna förhör under flera sömnlösa dygn i sträck utförda av poliser som avlöste varandra.

partistidigheter, om bara för att han under dessa år (1921-30) hade varit sovjetisk ambassadör i Tyskland.⁹ Under förhören före rättegången hade han snabbt godtagit utredarens version och undertecknat alla de uttalanden som han hade ombetts att skriva under. Men det visade sig att han hade beslutat, när han insåg att en ny politisk rättegång förbereddes, att spara sina krafter och berätta sanningen vid själva rättegången. Nu förklarade Krestinskij skarpt – till och med bitskt – och högljutt att han aldrig vid något tillfälle hade diskuterat trotskistiska frågor med Bessonov, att han faktiskt aldrig hade varit trotskist, att Bessonov ljög inför domstolen. När en bestört Vysjinskij påminde honom om de uttalanden han hade gjort under förundersökningen svarade han att dessa var lögn. ”Varför har du inte tala sanning vid förundersökningen?” begärde Vysjinskij att få veta. Krestinskij tvekade med sitt svar, och Vysjinskij avslutade hastigt utfrågningen med orden: ”Jag hör inget svar. Jag har inga fler frågor.”

Vysjinskij började om förhöret av Bessonov, uppenbarligen i syfte att göra det möjligt för den utredare som satt bredvid Krestinskij att varna honom för de konsekvenser han riskerade. Men när Vysjinskij en stund senare vände sig tillbaka till Krestinskij avvisade den senare återigen alla Bessonovs bevis och deklarerade att hela hans vittnesmål vid förundersökningen hade varit falskt. Han förklarade att han inte hade kunnat säga sanningen, eftersom han var övertygad om att han ”innan rättegången, om den skulle äga rum”, inte skulle tillåtas att förneka falska bevis mot sig. ”Varför vilseledde du utredningen och åklagaren?” frågade Vysjinskij. ”Jag tänkte bara”, svarade Krestinskij, ”att om jag hade sagt vad jag säger idag – dvs. att allt detta inte stämmer överens med verkligheten – då skulle mitt vittnesbörd aldrig ha nått ledarna för partiet och regeringen.” Efter några fler frågor till Bessonov förklarade Vysjinskij en två timmars paus.

Krestinskij's nya vittnesmål nådde snabbt partiet och regeringsledarna. För det första hade en hemlig mikrofon installerats på scenen, inte långt från de åtalade, så att Stalin kunde lyssna på alla vittnesmål från sitt kontor. Dessutom fanns en balkong med höga räcken längs bak i salen, som dolde allt utom huvudet på den som kunde tänkas stå på den – och gömde en sittande person helt och hållet. Ibland sågs tobaksrök stiga från denna balkong, och flera av rättegångsorganisatörerna var övertygade om att Stalin hade kommit för att tillbringa en timme eller två att bevaka sina kollegor och motståndare. Under pausen träffades hela ”personalen” i rum som hade avsatts för organisatörerna: en offentlig rättegång av detta slag var en stor föreställning, med en impresario och ett helt lag av medhjälpare. Bekväma lokaler hade ordnats för denna personal i god tid; de befann sig precis under Oktobersalen, med en omsorgsfullt dold och väl bevakad ingång, känd endast för de invigda. Ansvarig för personalen var en gammal tjekist vid namn Zakovskij, vilken hade börjat arbeta för den hemliga polisen under Dzerzjinskij och senare Mensjinskij, som hade stigit högre under Jagoda, och som hade behållit sin position under Jezjov – som behövde sådana ”specialister”. Det är inte känt hur incidenten med Krestinskij uppfattades av produktionspersonalen. I vilket fall, efter pausen gick Vysjinskij vidare till förhör av de åtalade Rosengolz och Grinko, som före gripandet hade haft befattningar inom folkkommisariatet för utrikeshandel och finansärenden. De gav domstolen alla de bevis som ”fordrades”, inklusive några som uppenbarligen komprometterande Krestinskij. Icke desto mindre förnekade denne allt igen och insisterade på att han var oskyldig.

Således var rättegångens första dag inte särskilt lyckat för organisatörerna. Men när nästa session började gick åklagaren inte vidare med förhöret av Krestinskij; och när den senares

⁹ Vid ett annat tillfälle under domstolsförhandlingarna sade Krestinskij att han i november 1927 hade skrivit ett brev till Trotskij och brutit relationerna med denne. Innan detta hade han stått nära Vänsteroppositionen, utan att som ambassadör i Berlin delta direkt i den inre partikampen. För en annorlunda redogörelse för Krestinskij-rättegången, se Robert Conquest, *The Great Terror* (reviderad paperbackutgåva), London 1971, sid. 497–521. (NLR ö anm.)

korsförhör senare återupptogs erkände han samtliga brott för vilka han var anklagad och bekräftade alla de falska vittnesbörder som ”han” hade uppgett vid förundersökningen. Men detta var en annan Krestinskij. För det fanns personer närvarande vid rättegången som kände de åtalade väl och som inte kunde missta sig gällande deras identitet; och en sådan person, när han berättade för mig om rättegången, sade: ”På den första rättegångsdagen var den riktiga Krestinskij i förhörsbåset, tillsammans med Bucharin, Grinko, Jagoda och andra som jag tidigare hade känt väl. Men på den sista dagen, även om det satt en man i förhörsbåset som såg ut som Krestinskij, kunde jag inte bekräfta att det verkligen var han. Detta var den enda gången under rättegången som jag betvivlade identiteten hos en åtalad.” Det verkar troligt att Krestinskij i själva verket var ersatt av en väl sminkad skådespelare. Kanske fanns det för detta uppträdande, precis som i riktig teater, om en roll plötsligt behöver fyllas, en inhoppare som väntade – eller en som snabbt hittades.

Bucharin i förhörsbåset

Bucharin vittnesmål var inte heller helt normalt, eller gav i alla fall en tankeställare. Vad han sa tycks öppna upp för tolkningar på två nivåer. För den vanliga medborgaren i landet fällde hans vittnesutsaga honom som en fiende till Stalin och sovjetmakten. Men om man noggrannt granskar Bucharins uttalanden upptäcker man en mängd utspridda antydningar, som kastar tvivel över hela den version som presenterades av domstolen och utredningen. När han erkände sin koppling till den kontrarevolutionära organisationen ”högerns och trotskisternas block” påpekade han samtidigt att denna organisation inte hade varit fullt medveten om sina mål – att den inte hade varit helt genomtänkt. Bucharin förnekade energiskt någon direkt delaktighet i spioneri och eventuell delaktighet i morderna på Kirov, Kuibysjev, Gorkij och Mensjinskij, eller i mordförsöket på Lenin 1918. Som svar till Vysjinskij förklarade han otvetydigt att ”den anklagades beaktelse är inte bindande; den anklagades beaktelse är en medeltida juridisk princip.” Och detta sades om domstolsförfaranden som var baserade helt på de åtalades beaktelser!

Även om Bucharin under korsförhöret i huvudsak höll med åtalets version gjorde han nästan alltid förbehåll som förvirrade åklagaren och domstolen. Vid en session kunde ordföranden för militärkollegiet, Ulrich, inte behärska sig och sa till Bucharin: ”Medan du kommer med undanflykter säger du ingenting om brotten.” Under ytterligare en förhörsrunda sade åklagaren Vysjinskij, lika uppretad, till Bucharin: ”Du håller dig uppenbarligen till en viss taktik och undviker att säga sanningen, gömmer dig bakom en ström av ord och juridiska spetsfundigheter, gör utvikningar till de politiska, filosofiska, teoretiska områdena och så vidare; nå, du kan lika gärna glömma det en gång för alla, eftersom du står anklagad för spioneri, och alla bevis som avslöjats av utredningen visar tydligt att du är spion för en underrättelsetjänst. Så sluta upp med ditt lagvrängeri!” Även sovjetiska tidningar skrev under rättegången att Bucharin höll sig till en viss taktik; att han med pseudovetenskapliga fraser sökte komma ifrån beskyllningarna, dölja sanningen och skydda sig själv. ”I svepande termer påstår han sig vara skyldig till allt, men avleder varje konkret beskyllning bort från sig själv.”¹⁰

Under morgon-sessionen den 11 mars 1938 höll Vysjinskij sitt slutanförande för åtalet. Nästan en tredjedel av denna ägnades åt anklagelserna mot Bucharin. Han yrkade på dödsstraff för Bucharin och för de flesta andra åtalade. Kvälls-sessionen den dagen och hela förfarandet under nästa upptogs av anföranden från försvarsadvokaterna Braude och Kommodov – anföranden som inte skiljde sig särskilt från åtalets – och av de åtalades slutplädering. Dessa sessioner innehöll inte heller några oväntade incidenter. Exempelvis erkände Rosengolz, en före detta folkskommisarie för utrikeshandel, först till domstolen att han var skyldig till

¹⁰ *Izvestija*, 9 mars 1938.

sabotage, spioneri och stöld av statliga medel för understöd av trotskistisk verksamhet, och även till att ha planerat – tillsammans med Tuchtjevskij, Uborevitj och Jakir – ett militärt störtande av sovjetmakten. Men då började han oväntat tala om sin tjänst under oktoberrevolutionen och inbördeskriget: han hade upprättat den första arméenheten för upproret i Moskva, och därefter genomfört mycket komplicerade direktiv från partiet på de besvärligaste områdena under inbördeskriget.

Vysjinskij hade yrkat på dödsstraff för Rosengolz, och den senare förklarade att han inte sökte mild behandling, utan att han förtjänade en hård dom. ”Det betyder inte”, sade han, ”att jag utan smärta tar avsked av den härliga sovjetjorden. Vi har för närvarande det nya praktfulla i vardande, den nya generationen, som fostras av bolsjevikernas parti. Vi har nu i Sovjetunionen ett så kraftigt uppsving som ingen annanstans i världen. Avskedets smärta blir djupare därigenom att vi redan har fullt påtagliga resultat i det socialistiska uppbygget. För första gången lever vi verkligt intensivt, där det gnistrar av glädje och färger.” Och med dessa ord började Rosengolz oväntat att sjunga sången av Dunajevskij och Lebedev-Kumatj: ”Utsträckt är mitt fädernesland / Med många fält, skogar och floder / Jag vet inte något annat land / Där man kan andas så fritt ...” De flesta närvarande – såväl tjeckister som inbjudna medlemmar av allmänheten – hoppade upp från sina stolar, utan att veta vad de skulle göra. Men Rosengolz sjöng inte färdigt låten, utan satte sig snyftande.

Jagoda, för sin del, gjorde bara ett kort slutanförande. Han fortsatte förneka att han tillhörde ”blockets” ledande centrum eller att han hade organiserat mordet på Kirov, även om han ”erkände” andra brott. Men sedan, i slutet, gick han plötsligt fram till den hemliga mikrofonen, som bland de åtalade bara han kände till, och sa med en stapplande röst: ”Kamrat Stalin, kamrater i tjeckan, visa barmhärtighet om ni kan!”

Till och med i sitt sista anförande höll Bucharin fast vid sin antagna taktik. Han sa att han var en av ledarna för ”högerns och trotskisternas block” – men tillade sedan att han i egenskap av ledare inte visste och inte kunde ha känt till det blockets konkreta handlingar. Han förkastade bestämt påståendet att han när som helst kunde ha gett instruktioner för sabotage, för bildandet av fronten under ett krig, eller för organiserandet av spioneri. På ett mindre bestämt sätt förnekade han att han ville se Sovjetunionen upplösas. Han förnekade högst kategoriskt all delaktighet i mordet på Kirov, Gorkij, Mensjinskij, Kujbysjev och Maksim Pesjkov. Han tog bara på sig det ”politiska och juridiska ansvaret” för alla brott av ”högerns och trotskisternas block” för vilka Trotskij, sade han, var ”den främsta drivkraften.” Bucharin bad inte om nåd.

Sent på kvällen den 12 mars drog sig domstolen tillbaka för att bestämma utslaget. Det tog sex timmar. Vid 04:00 den 13 mars återupptogs sessionen, och den trötta publiken, vakterna och de åtalade intog sina platser. Utanför Fackföreningshuset var Moskva folktomt. Det finns en myt om att tusentals moskoviter stod utanför domstolsbyggnaden och väntade på att höra domen – men detta saknar grund i verkligheten. Det tog ungefär trettio minuter för domstolens ordförande att läsa upp utslaget, och under tiden förblev de åtalade stående. Arton av de åtalade – däribland Bucharin, Rykov, Jagoda, Krestinskij, Rosengolz, Ivanov, Tjernov, Grinko, Zelenskij, Ikramov och Chodzjajev – dömdes till ”maximistrafet: avrättning genom arkebusering, med konfiskering av alla personliga tillhörigheter”. Läkaren Pletnev dömdes till tjugofem års fängelse; Rakovskij och Bessonov till tjugo respektive femton år. Under natten den 15 mars blev Bucharin, som Lenin med rätta hade kallat ”partiets favorit”, och hans kamrater skjutna. Detta hände för fyrtio år sedan. Det var ett av de fruktansvärda brott som begicks av Stalin inför sovjetnationen, inför partiet, inför hela världens kommunistiska rörelse – brott som inte kan och inte kommer att glömmas.

Postskriptum

Sedan den dagen – eller snarare, sedan den natten – då Bucharin blev skjuten har fyrtio år gått. Det är omöjligt att räkna upp allt som har hänt under dessa år som (om än indirekt) har haft koppling till ”Bucharinfallet”. Omedelbart efter rättegången arresterades Anna Michailovna Larina. Hon tillbringade arton år i fängelse, i läger och i exil. Bucharins son Jurij uppfostrades av Larinas syster, som bodde i Ural. Under ett tjugotal år visste han inte vilka som var hans mor och far. Idag bor Larina och Jurij i Moskva, och under många år har de försökt – hittills utan framgång – få igenom en officiell upprättelse för Bucharin. I grund och botten avslöjades hela den politiska rättegången 1938 för länge sedan till och med i den sovjetiska pressen. Bland de åtalade där har Krestinskij, Nanny, Tjernov, Grinko, Zelenskij, Ikramov, Chodzjajev och flera andra fått fullständig upprättelse. Från talarstolen vid Allunionens historikerkonferens 1964 sade centralkommitténs sekreterare Pospelov, som svar på en fråga, att varken Bucharin eller Rykov hade varit spioner eller sabotörer. Men mot all logik, har varken Bucharin eller Rykov fått upprättelse till denna dag, varken av något stats- eller partipåbud; inte heller har deras dom, fälld den 13 mars 1938, formellt hävts.*

Vysjinskij avslutade sitt slutanförande för åklagarsidan med dessa ord: ”Tiden kommer att gå. Ogräs och tistlar kommer att växa över förrädarnas gravar, vilka för evigt kommer att vara täckta av de ärliga sovjetmänniskornas, hela sovjetfolkets förakt ... Vi, vårt folk, kommer att liksom förr skrida framåt och alltjämt framåt till kommunismen på den från det förflutna sista smuts och sista ogräs befriade vägen, ledda av vår älskade ledare och lärare – den store Stalin!” Vysjinskij hade fel om många saker. Varken Bucharin, eller de flesta andra åtalade vid den rättegången, har glömts bort av det sovjetiska folket. Inte heller är Bucharin bortglömd som ledare för Oktoberrevolutionen och den internationella kommunistiska rörelsen. Flera långa böcker och många artiklar om honom har publicerats i Europa och USA. För majoriteten av kommunisterna i väst behöver Bucharin inte upprättelse. Men det sovjetiska folket känner inte riktigt till Bucharin, en gång en av revolutionens mest populära ledare och teoretiker. De kan inte läsa hans böcker eller artiklar. Inte ens i den nya Stora sovjetencyklopedin nämns Bucharin. Så något av det som Vysjinskij sade har – än så länge – visat sig vara korrekt. Och idag, när mer än tjugo år har gått sedan SUKP:s tjugonde kongress och sjutton sedan den tjugoundra, och när hela världen känner till Stalins monstruösa brott, vilka inbegriper Bucharins avrättning, vet vi inte ens var den enastående teoretikern och partiledaren är begravd. Men vi känner till begravningsplatsen för hans åklagare, Vysjinskij – en av de ondskefullaste figurerna under Stalineran. Hans kvarlevor vilar nära Kremlmuren, inte långt från Leninmausoleet; och det är som om monumentet på hans grav är en påminnelse, i vårt land, om att inte alla stalinismens onskor begravdes i det förflutna.

Översättning: Jesper Sydhagen

* Officiellt fick Bucharin upprättelse 1988 (när Gorbatsjov stod i ledningen för Sovjet). – Red